

Vankeinhoidon vaikuttavuus – onko kuntoutukselle tilastollisia perusteita?

Lakimies
5/2015
s. 714–719

1. Johdanto

Tällä hetkellä Suomen vankiloissa 2 500 vankia suorittaa ehdotonta vankeusrangaistusta ja 50 vankia sakon muuntorangaistusta. Tutkintavankeudessa on lähes 400 henkilöä. Vankien yleisimmät päärikkokset ovat väkivaltarikokset, joista tuomittuna on kaksi viidestä vangista, sekä huumausainerikokset, joka on päärikkoksena joka viidennellä vangilla. Viime vuonna ehdottomasta vankeudesta vapautui noin 3 400 vankia.

Vankien uusintarikollisuuden alentaminen on yhteiskunnan, kansalaisten ja rikosten uhrien etu. Viime kädessä myös rikoksentekijät voivat hyötyä uusintarikollisuuden alentamiseksi tehtävästä työstä, koska suuri osa heistä pyrkii eroon rikoksista ja rikollisuutta ylläpitävästä elämäntavasta. Toisaalta on korostettava, että vankeinhoidon aiheuttamat kustannukset ovat yhteiskunnalle korkeita. Esimerkiksi vuonna 2014 ainoastaan Rikosseuraamuslaitoksen nettokustannukset olivat lähes 230 miljoonaa euroa ja yhden vankilavuoden hinta oli keskimäärin noin 68 000 euroa.

Rikosseuraamuslaitoksen keskeisenä tehtävänä on rikoksista tuomittujen vankien ja yhdyskuntaseuraamusasiakkaiden uusimisriskeihin vaikuttaminen. Uusintarikollisuuden alentaminen tai laajemmin rikosten estäminen on kuitenkin nähtävä laajempänä kokonaisuutena, ja siihen osallistuvat viranomaisten, kuten poliisin, Rikosseuraamuslaitoksen ja eri ministeriöiden, lisäksi useat muut toimijat, kuten kunnat sekä erilaiset järjestöt ja säätiöt.

* Sasu Tyni, YTM, Rikosseuraamuslaitoksen erikoistutkija.

Lectio praecursoria Itä-Suomen yliopistossa 8.5.2015 pidetyssä väitöstilaisuudessa, jossa kirjoittaja puolusti väitöskirjaansa Vankeinhoidon vaikuttavuus. Onko kuntoutukselle tilastollisia perusteita? Rikosseuraamuslaitoksen Julkaisuja 1/2015.

2. Väitöskirjan tavoitteet

Rikosseuraamuslaitoksen toiminnan ohjenuorana on ollut 1990-luvun lopun jälkeen niin sanottu What Works -suuntaus ja sen periaatteet. Kyse ei ole varsinaisesta kriminologisesta teoriasta, vaan suuntausta voidaan pitää pikemminkin pragmaattisena lähestymistapana, jonka ensisijaisena tarkoituksena on kuntouttaa rikoksentekijöitä ja vähentää uusintarikollisuutta. Suomi on seurannut muiden maiden kehitystä omaksumalla organisaation toimintatavoiksi hyväksi havaittuja ja toimivia ratkaisuja etenkin Kanadasta, Englannista ja Walesista yhdessä muiden Pohjoismaiden kanssa. What Works -suuntauksen valtavirtaa ja sen periaatteita on myös kyseenalaistettu. Suuntauksen rinnalle on ilmaantunut muita rikollista käyttäytymistä selittäviä teorioita sekä näitä hyödyntäviä kuntoutusmenetelmiä ja käytäntöjä. Voidaan kuitenkin todeta, että varsinaisesta paradigman muutoksesta ei ole vielä toistaiseksi ollut kyse, vaikka viitteitä tästä on ollut jo löydetävissä kansainvälisissä tutkimuksissa samoin kuin rikosseuraamusalan kenttätöissä viimeisinä vuosina.

Väitöskirjan teoreettinen viitekehys muodostuu What Works -suuntauksen, siihen liitettävien tutkimukselliseen näyttöön perustuvien vaikutustutkimusten sekä käytännön työssä ilmenevän vankien riskien, tarpeiden ja järjestetyn toiminnan vastaavuuteen perustuvan Riski-Tarve-Vastaavuus -mallin eli RNR-mallin lähtökohdista.

Väitöskirjan keskiössä ovat vankeusvankien uusintarikollisuus ja uusimisriskit sekä vankeinhoidon vaikuttavuus. Toisin sanoen, väitöskirjan tavoitteena on kuvata empiirisesti vankien uusintarikollisuutta ja siihen liittyviä tekijöitä, uusimisriskin ennustamista sekä toimenpiteiden – erityisesti vangeille suunnattujen ohjelmien – vaikutuksia uusintarikollisuuteen. Toisaalta väitöskirjan tavoitteena on kuvata uusintarikollisuustutkimuksiin, uusimisriskin ennustamiseen ja vaikutustutkimuksiin liittyviä mahdollisuuksia, haasteita ja ongelmia sekä viime kädessä kehittää suomalaista vankeinhoitoa.

3. Väitöskirjan rakenne

Väitöskirja muodostuu johdanto-osuuden lisäksi neljästä osatutkimuksesta. Johdanto-osuus aloitetaan esittämällä lyhyesti Rikosseuraamuslaitoksen seuraamukset sekä vangeille rangaistusaikana järjestettävät vankitoiminnot kuten vankityö, vankien koulutus ja ohjelmatoiminta eli juuri ne toimenpiteet, joilla vankien edellytyksiä pyritään parantamaan ja vähentämään uusintarikolli-

suutta. Tämän jälkeen kuvataan väitöskirjan tutkimuspopulaatiota eli suomalaisia vankeusvankeja.

Seuraavat luvut ovat perinteisiä teorialukuja: luvuissa käsitellään esimerkiksi kriminaalipoliittisten tavoitteiden, yksittäisten lakimuutosten, sosiodemografisten tekijöiden ja piilorikollisuuden yhteyttä vankilukuun ja vankien uusintarikollisuuteen. Johdanto-osuuden seuraavassa osassa esitetään muun muassa suomalaiset uusintarikollisuustutkimukset kahdelta viimeiseltä vuosikymmeneltä sekä kuvataan nykyisen rikosseuraamusalan teoreettisia lähtökoh tia ja uusimisriskin ennustamista. Väitöskirjan johdanto-osuus päätetään osatutkimusten esittelyyn, tutkimuksen vahvuuksien ja rajoitusten kuvaamiseen sekä lopulta pohdintaosioon.

Uusintarikollisuudella tarkoitetaan väitöskirjassa pääsääntöisesti sitä, että vanki syyllistyy vapautumisen jälkeen rikoksiin, mistä seuraa joko uusi ehdoton vankeus tai yhdyskuntapalvelu.

Väitöskirjan primääriaineisto muodostui vankitietojärjestelmän tiedoista, joka sisältää kattavasti tutkinta-, sakko- ja vankeusvankien sekä osittain myös yhdyskuntaseuraamuksiin tuomittujen henkilöiden rangaistusten täytäntöönpanoon liittyviä tietoja. Väitöskirjan tutkimusaineistot ovat kansainvälisesti tarkasteltuna henkilömääriltään suuria. Väitöstutkimuksessa oli mahdollista tutkia muun muassa kaikkien vuoden 1992 jälkeen vapautuneiden vankeusvankien eli yhteensä 56 000 vangin uusintarikollisuuteen liittyviä risiketekijöitä.

4. Osatutkimukset ja tulokset

4.1. Osatutkimus I: Rikosseuraamusasiakkaiden uusintarikollisuus

Väitöskirjan ensimmäinen osatutkimus voidaan määritellä vankien uusintarikollisuutta käsitteleväksi perustutkimukseksi, ja se voidaan nähdä johdantona tätä seuraaville osatutkimuksille.

Tutkimuksessa kuvataan ensinnäkin rikosseuraamusasiakkaiden uusintarikollisuustutkimukseen liittyviä käsitteitä, valintoja ja haasteita. Toiseksi osatutkimuksessa käsitellään yhdyskuntapalvelusta ja ehdottomasta vankeudesta vapautuvien uusintarikollisuutta. Osatutkimuksen tutkimustulosten perusteella esimerkiksi kaikista vuonna 2004 vapautuneista vankeusvangeista kaksi kolmesta syyllistyi uusiin rikoksiin viiden vuoden seuranta-aikana.

Väitöskirjan kolme muuta tutkimusta ovat vaikutustutkimuksia. Vaikutustutkimuksissa pyritään uusimisvaikutusten selvittämisen lisäksi esittämään kehittämistoimenpiteitä myöhemmille uusintarikollisuus- ja vaikutustutkimuk-

sille. Lisäksi tutkimustulosten perusteella ehdotetaan myös erilaisia toimia, joilla vangeille suunnattujen ohjelmien vaikuttavuutta voitaisiin lisätä.

4.2. Osatutkimus II: Cognitive Skills -ohjelman vaikutukset vankien ajatteluun, motivaatioon ja uusintarikollisuuteen: tulokset, ongelmat ja mahdollisuudet

Toisessa osatutkimuksessa selvitetään Cognitive Skills -yleisohjelman vaikutuksia vankien uusintarikollisuuteen sekä ajatteluun ja motivaatioon. Tutkimusaineistona olivat kaikki ohjelman vuosina 1997–2008 läpikäyneet vangit, ohjelman keskeyttäneet vangit sekä heille muodostettu kontrolliryhmä. Osatutkimuksessa todetaan, että ohjelmalla oli vaikutuksia vankien ajatteluun ja motivaatioon. Ohjelman läpikäyneistä vangeista syyllistyi uusiin rikoksiin kolmen vuoden aikana 55 prosenttia. Kontrolliryhmän uusiminen oli ohjelman läpikäyneisiin verrattuna neljä prosenttiyksikköä korkeampaa (59 %). Todennäköisintä uusiminen oli ohjelman keskeyttäneillä vangeilla. Ohjelma ei kuitenkaan vähentänyt tilastollisesti merkitsevästi ohjelman läpikäyneiden vankien uusintarikollisuutta verrattuna kontrolliryhmän vankeihin.

4.3. Osatutkimus III: Kognitiivis-behavioraalisen STOP-kuntoutusohjelman vaikuttavuudesta suomalaisilla seksuaalirikosvangeilla

Kolmannessa osatutkimuksessa selvitetään yksityiskohtaisemmin seksuaalirikosvankien uusintarikollisuuteen vaikuttavia tekijöitä sekä heille kohdennetun STOP-ohjelman uusimisvaikutuksia. Osatutkimuksessa selvitettiin aluksi, millaiset taustatekijät ennustavat seksuaalirikoksen uusimista suomalaisilla seksuaalirikosvangeilla. Tämän jälkeen STOP-ohjelman vaikuttavuutta tutkittiin vertailemalla ohjelman suorittaneiden uusimisastetta ohjelman ulkopuolelle jääneiden kontrollihenkilöiden uusimisasteeseen. STOP-ohjelmaan osallistuneista kuusi prosenttia sai seuranta-aikana uuden tuomion seksuaalirikoksista. Kontrolliryhmän vastaava uusimisosuus oli 11 prosenttia. Tutkimustulokset STOP-ohjelman myönteisistä vaikutuksista olivat rohkaisevia, vaikka ryhmien välinen ero ei ollutkaan tilastollisesti merkitsevä.

4.4. Osatutkimus IV: Vähentävätkö vankitoiminnot uusintarikollisuutta?

Viimeisessä osatutkimuksessa kuvattiin kaikkien vuonna 2008 vapautuneiden suomalaisten vankeusvankien vankitoimintoihin osallistumista sekä selitettiin toimintojen yhteyttä vapautumisen jälkeiseen uusintarikollisuuteen. Avovanki-

loista vapautuneilla vangeilla vankitoimintojen osuus oli keskimäärin puolet heidän koko vankeusajastaan. Kokonaan toimintaan osallistumattomia avolaitosvankeja ei käytännössä ollut. Sen sijaan suljetuista vankiloista vapautuneilla vangeilla vankitoimintojen osuus oli keskimäärin viidesosa käytetystä kokonaisajasta. Huomionarvoista oli kuitenkin se, että peräti kolmannes vangeista ei osallistunut mihinkään toimintoihin ennen vapautumistaan. Suurin osa edellisistä vangeista oli tutkimustulosten perusteella lyhytaikaisvankeja. Toimintoihin osallistumista ennakoi vapautumislaitoksen lisäksi laitos aika, sukupuoli, ikä ja tuomion päärikos.

Suljetuista vankiloista vapautuneista vangeista 57 prosenttia ja avovankiloista vapautuneista 38 prosenttia syyllistyi uusiin rikoksiin kahden vuoden seuranta-aikana. Tutkimuksen päätulos oli kuitenkin se, että suljetusta laitoksesta tai avolaitoksista vapautuneiden vankien toimintoihin osallistumisen määrä ei vaikuttanut merkittävästi uusimisriskiin, kun toimintoja tarkasteltiin kokonaisuutena.

5. Lopuksi

Vankien uusintarikollisuuden alentaminen on laajempi yhteiskunnallinen tavoite. Rikosseuraamuslaitos pyrkii omalla toiminnallaan vähentämään vankien uusimisriskejä ja lisäämään heidän edellytyksiään yhteiskuntaan integroitumiseen, mutta laitokselle asetettu tavoite edellyttää valtion, kuntien ja kolmannen sektorin ylittäviä rakentavia toimintamuotoja. Viime kädessä vanki vastaa omilla valinnoillaan itse toiminnastaan eli esimerkiksi siitä, syyllistyykö hän uusiin rikoksiin vapautumisen jälkeen vai ei. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, ettei tarvittavia yksilöllisiä tukitoimenpiteitä pitäisi järjestää.

Rikosseuraamuslaitos on joutunut osallistumaan ja sopeutumaan valtion säästöohjelmiin, minkä yhtenä seurauksena vankitoimintojen osuus vankien kokonaisajankäytöstä on vähentynyt. Vastaavasti kuntien niukka rahallinen tilanne on vaikuttanut siihen, että vankien jatkokuntoutus sekä rangaistusaikaisten ulkopuolisten sijoitusten tarjonta ovat vähentyneet. Suomalaisen vankeinhoidon vaikuttavuutta on täten erittäin hankala arvioida. Vankien uusintarikollisuustasoon vaikuttavat lisäksi monet muut vangeista riippumattomat tekijät kuten lainsäädännön ja vankirakenteen muutokset, poliisin selvitysaste ja resurssit, oikeusprosessien kestot, muutokset todellisen rikollisuuden tasossa sekä piilorikollisuuteen liittyvät haasteet.

Ohjelmien vaikutustutkimuksilla on hankala osoittaa sitä, vähentääkö jokin tietty ohjelma vankien uusintarikollisuutta: vaikka ohjelman suorittaneet vangit uusivatkin kontrolliryhmää vähemmän, niin ohjelma ei tutkimustulosten pe-

rusteella välttämättä vähennä tilastollisesti merkitsevästi uusintarikollisuutta. Toisaalta ohjelma voi olla sinänsä vaikuttava, mutta sitä on toteutettu jostakin syystä väärin. Käytännön työssä ja päätöksenteossa onkin syytä erottaa toisistaan tilastollinen ja käytännöllinen merkitsevyys.

Vastaavasti ohjelman vaikutukset voivat ilmetä uusintarikollisuuden vähenemisen lisäksi myös muilla ohjelman tehokkuutta kuvaavilla indikaattoreilla kuten rikosten vakavuuden lievenemisenä. Vangeille järjestettyä toimenpiteitä tuleekin tarkastella uusintarikollisuusfunktion lisäksi esimerkiksi vangin hyvinvoinnin ja terveydentilan, vangin läheisten tai vankilan laitosturvallisuuden näkökulmasta. Nykyisin voidaan myös kyseenalaistaa, tarvitseeko kaikkien toimenpiteiden olla empiiriseen tutkimusnäyttöön perustuvia ja pitääkö vaikutusten olla mitattavissa esimerkiksi uusintarikollisuuden alenemisena. Vaikutukset voivat esimerkiksi olla välillisiä, ajallisesti hitaita ja tai muuten hankalasti todennettavissa.